

Vakıflar ve Merkez Arasında Gelir Aktarımları ve Savaş Finansmanı*

Kayhan Orbay **

Öz

17.yy sonlarında askerî seferler sonucu darlığa düşen Osmanlı Devleti hazinesi, gelirleri artırarak mali rahatlama sağlamak amacıyla, ilk akla gelen vergi düzenlemeleri, sikke basımı, tağış benzeri mali tedbirlerin ötesine geçen tedbirlere başvurmuştur. Bir çok sultan ve vezir vakfı benzeri devasa vakfın bütçe fazlalarının merkezî hazineye aktarılmakta olduğunu biliyoruz. Ancak, hazinenin mali darlığı aşmak ve askerî seferleri finanse etmek üzere vakıfların maaş ödemelerine el koymak gibi bir uygulamaya gitmesi, 17.yy sonlarında gerçekleşmiş bir ilktir. Bu durum hem Osmanlı Devleti'nde savaş finansmanı açısından bir yeniliktir hem de vakıfların olağan iktisadi ve sosyal faaliyetleri üzerinde etkisi bakımından dikkate değer bir uygulamadır. Bu çalışma, söz konusu teşebbüsün uygulanma aşamasını, mali boyutunu ortaya çıkarmak ve devletin tahsil edemediği meblağları da defterler tutarak izlediğini göstermek üzere kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: 17. Yüzyıl, Mali Darlık, Vakıflar, Vakıf Maaşları, Savaş Finansmanı

The War Financing and Income Transfers between Waqfs and the Central Treasury

Abstract

Towards the end of the 17th century, the Ottoman state treasury fell into financial difficulty due to military campaigns. In order to increase revenues and provide relief to the treasury, it resorted to some financial measures in addition to their traditionally first choices such as levying war-time taxes and coin debasement. It is known that many sultan and vizierate waqfs forwarded their budget surplus to the central treasuries. However, seizing the assigned salary payments of the waqf personnel, was a completely new remedy for the relief of financial hardship and the finance of military campaigns. This financial measure was an innovation for the financing of war in the Ottoman Empire and it merits attention due to its impact on the usual course of economic and social activities and the functions of the waqf institutions. The present study tries to reveal the stages and economic aspect of this financial measure.

Key Words: 17th Century, Financial Distress, Waqfs, Waqfs Salary Payments, Financing of War

* Bu çalışma "XIV. IEHC" websitesinde yayınlanmış bir tebliğ metninin genişletilmiş halidir; Kayhan Orbay, "Ottoman Central Administration and War Finance, Late Seventeenth Century", *XIV International Economic History Congress*, Helsinki, Finland, 21-25 August 2006.

** Doç.Dr., ODTÜ Fen-Edb. Fak. Tarih Bölümü / Ankara, korbay@metu.edu.tr

Vakıf sistemi Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi ve sosyal düzeninin en temel kurumsal yapılarından birisini oluştuyordu (Köprülü 1942, Yediyıldız 1980, Barnes 1986, Peri 1992, Singer 2002). Vakıflar, kırsal alanda köyler ve çiftlikler biçiminde kendilerine vakfedilmiş geniş tarımsal araziler ve değirmenlerden, kentsel alanda dükkanlar, hanlar, hamamlar ve haneler gibi mülklerden elde ettikleri büyük miktardaki gelirleri ile ciddi 'satınalım gücü'ne sahip kurumlar olarak iktisadi hayatta yer almaktaydılar (Barkan 1962-63: 242, 243, 1964: 236, 237, İnalçık 1969, Yediyıldız 1984, Gerber 1998). Gelirlerini kurdukları *imâret* mutfaklarından yoksullara yemek ve ekmek dağıtılması gibi hayır işleri, sulama kanalları, bentler ve köprülerin yapımı ve idamesi gibi kamu işlerinin yerine getirilmesi, medreseler ile eğitim hizmetleri, *dârü's-sıfâlar* ile sağlık hizmetleri, cami ve mescidler ile dini hizmetlerin yerine getirilmesinde kullanmaktaydılar. Bu hizmetleri yerine getirirken yerel ekonomide 'yeniden-dağıtımcı' bir fonksiyon da üstlenmekteydiler (İnalçık 1994: 47, Orbay 2005). Vakıflar, kırsal varlıklarından topladıkları nakdî gelirlerini vakıf kasasında toplamakta, daha sonra maaş, aylık, ücret ödemeleri ve mal satınalmaları yoluyla şehir ekonomisine aktarmaktaydılar.

Hükümdar ve ailesi tarafından kurulan *selâtin* vakıfları ve *vüzerâ* vakıfları ile ağalar ve kadiaskerler gibi diğer yüksek mevki sahibi kimselerin kurdukları vakıflar sıradan halk kesimlerinin kurdukları vakıflar ile mukayese edildiğinde devasa ölçülerdeydi. Bu vakıflar büyük miktarlarda tarımsal ve kentsel gelirleri yönetmekteydiler ve hem mali kaynakları ve bütçe büyüklükleri hem de ifa ettikleri sosyal hizmetlerin boyutları bakımından vakıf sistemi içinde istisnai önemde bir yere sahiptiler. Aynı zamanda bu vakıfların fiili işleyişleri, idari ve mali işlemleri belirli ölçüde merkezî idarenin denetimi altındaydı. *Selâtin* ve *vüzerâ* vakıfları yıllık gelir ve giderlerin kaydedildiği muhasebe defterleri düzenlerler ve bunları kendilerinin mali teftişi ile mesul merkezî dairelere gönderirlerdi. Bu yazıda ilgilendiğimiz 17. yüzyıl içinde söz konusu vakıfların denetim ve teftişi ile *Dârü's-sa'âde Ağası*, *Bâbü's-sa'âde Ağası*, *Şeyhü'l-islâm Efendi*, *Sadr-ı 'Alî*, İstanbul ve Bursa kadılarının yetkili olduğu görülüyor. Büyük onarım masraflarının yerine getirilmesi, vakıf çalışanlarının atanmaları ve maaş artırımları, *imâret* mutfağından yemek ve *fodûla* tevzi ve benzeri vakıf hizmet ve faaliyetleri çoğunlukla merkezden verilen *berât*lar ile olurdu (Peri 1992, Orbay 2007a). Bu yetki-

lerin vakıf mütevellilerine bırakıldığı bazı *selâtin* vakıflarında dahi ihtiyaç sahiplerine mutfaktan yemek alma hakkı kazandıran temessüklerin verilmesi yetkisinin sonradan *Dârü's-sa'âde Ağalığı* tarafından üstlenildiği görülmektedir (Orbay 2007a).

Merkezî hükümet, bu vakıfların idari ve mali faaliyetleri üzerinde denetim ve teftiş yapmanın yanı sıra yıl sonunda harcamalar karşılandıktan sonra vakıf gelirlerinden artan miktarların yani bütçe fazlalarının *Hazîne-i 'Âmire*'ye teslimini isteyebilmekteydi. Bu konuda çeşitli vakıfların muhasebe defterlerinde çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Sadece birkaçını örneklemek yeterli olacaktır. İstanbul'da 'Süleymânîye Câmî' ve 'İmâreti' vakfına ait H. 993-94/1585-86 tarihli muhasebe defterindeki bir kayda göre, söz konusu vakıf *Hizâne-i 'Âmire*'ye 204.060 akça teslim etmiştir (Barkan 1971: 152). II. Bâyezîd'in Amasya'daki vakfının muhasebe defterlerinde de hazineye teslim edilen gelirlerle ilgili kayıtlar bulunmaktadır. H. 1003-04/1595 muhasebe dönemi içinde hazineye 100.000 akça teslim edilmiştir (Orbay 2001: 89, 90). Benzeri ödemeler Bâyezîd'in Amasya vakfının diğer muhasebe defterlerinde olduğu gibi diğer birçok *selâtin* ve *vüzerâ* vakfının defterlerinde de bulunmaktadır (Köç 2009).⁽¹⁾ Diğer taraftan merkezî hazine de mali darlık yaşayan vakıfları çeşitli maddi transferler ile desteklemektedir. Kısa süreli mali darlık içinde bulunan vakıflara *Dârü's-sa'âde Ağalığı* hazinesinden sikke aktarıldığı ve gelirleri giderlerini karşılayamaz duruma gelmiş olan vakıflara sürekli gelir tahsisati yapıldığı görülmektedir. Buna benzer biçimde merkezî hükümetin emri ile bütçe fazlası elde etmiş vakıfların mali güçlük çeken ve tamirat veya maaş ödemelerini yapamayan vakıflara ödeme yaptığı da olmaktadır (Faroqhi 1974, Orbay 2007b, Köç 2009).

İzlenebildiği kadarıyla *selâtin* vakıflarından *Dârü's-sa'âde Ağalığı* hazinesine aktarılan bütçe fazlaları burada emaneten tutulmamakta ve İç Hazine'ye aktarılmaktadır ki bir kısmı *ceyb-i hümayun*⁽²⁾'a gitmektedir. Vakıflar ile merkezî hazineler ve ayrıca vakıfların kendi aralarındaki gelir aktarımları, maddi destekler ve borçlanmalar daha fazla incelenmeye ihtiyaç duyan önemli bir araştırma konusudur. Bu yazıda ise 17.yy sonunda merkezî hazine ile vakıflar arasındaki gelir aktarımlarında görülen özel bir durumu ele alacağız. 1689 yılında karşılaştığımız bu durum, devlet ile vakıflar arasındaki gelir aktarımlarında öncesinde görülmeyen, gerek devletin vakıfların mali kaynaklarına doğrudan el koy-

1. Bu kayıtların yer aldığı örnek defterler çok sayıdadır. Bazıları için bkz., Trabzon'daki Hatuniyye vakfı MM 1813, Bursa'da Orhan vakfı MM 7781, MM 2109, MM 5019, Bursa'da Emir Sultân vakfı MM 7748, MM 2245, Bursa'da II. Murâd vakfı MM 2271, İstanbul'da II. Mehmed vakfı MM 5268.
2. *Ceyb-i Hümayun*: padişahın özel bütçesi-hazinesi(Editörün notu).

ması olarak gerekse savaş finansmanında yeni bir usul ve kaynak olarak dikkate değer bir konudur. Vakıfların fiili işleyişini de temelden etkileyecek şekilde gelirlerine doğrudan el koymak gibi olağanüstü bir mali tedbir alma noktasına nasıl gelindiğini ve bu uygulamanın ne tür gelişmelerin bir neticesi olduğunu görmek üzere 16. ve 17. yy'ın bazı gelişmelerine bakmak faydalı olacaktır. Geç 16.yy ve 17. yy'lar Osmanlı tarih yazımında 'duraklama' ve 'gerileme' dönemleri olarak, tarihyazımında daha yeni bir öneri ile 'değişim ve kriz' veya 'dönüşüm' dönemi olarak kabul görmektedir. Bu dönem Osmanlı tarihinin değişimlere, iktisadi krizlere ve sosyal karmaşaya tanıklık ettiği merkezî önemde ve tartışmalı bir tarihsel dönemdir (İnalcık 1978a, 1985, Akdağ 1995a). Osmanlı mali sistemi bu dönem içinde yapısal olarak, uygulamalarda ve vergilemede önemli değişiklikler geçirmiştir (İnalcık 1985, Tabakoğlu 1985, Darling 1996, 1997). Bir kısım mali değişim uzun vadeli ve kalıcı olurken bazıları acil mali ihtiyaçlara karşı geçici tedbirler olarak ortaya çıkmıştır. Bazılarına kısaca değinmek gerekirse, 17.yy içinde *avârız* vergisi gibi arızı bazı vergiler düzenli vergilere dönüştürülmüştür, vergi gelirlerinin toplanmasında *iltizâm* sistemi daha yaygınlaşmış ve *mâlikâne* sistemi de uygulanmıştır. Vergileme ve vergi tahsilatı yöntemlerinde görülen bu değişimler ile geç 16.yy ve 17.yy'ın taşğışlar gibi diğer mali reform ve uygulamaları devlet maliyesinin nihai önemde bir meselesiyle, savaş finansmanı ile yakından ilgilidir. Ancak, öyle görülüyor ki devlet hazinesi artan askerî giderlerin baskısı altında o derece nakite ihtiyaç duymaktadır ki savaşın finansmanı için diğer bazı tedbirlere de başvurmak zorunda kalmıştır.

Her zaman önemli bir güçlük arzeden savaş finansmanının ciddi bir mesele hâline gelmesi ve imparatorluğun mali ihtiyaçlarını artırarak reformlara neden olması ise kısmi olarak 16. ve 17.yy'larda askerî sahadaki gelişmeler ile bağlantılı görülebilir. Bu yüzyıllarda merkezî ordu mevcudunda ortaya çıkan artış maaş ödemelerini yükseltmiş ve uzun süreli, zaman zaman iki cepheli yürütülen savaşlar hazineye ciddi bir yük getirmiştir. Artan askerî harcamalar nihayetinde bütçe açıklarını getirmiş ve ilave mali tedbirleri gerektirmiştir. Gelirleri artırmak amacıyla, arızı vergiler ve borçlanma gibi iyi bilinen ve ilk akla gelen önlemlerin yanı sıra Osmanlı maliyesinin savaş finansmanı için vakıfların elindeki kaynaklara da el atması gerçekten ilginçtir. Önceden değinildiği gibi *selâtin ve vüzerâ* vakıfları neredeyse düzenli olarak merkezî hazineyi bütçe fazlalarını aktarak desteklemelerine rağmen doğrudan vakıf gelirlerinden büyük meblağların tesliminin talep edilmesi yeni bir usüldür ve bu 17.yy'da bir kez

belki iki kez uygulanmıştır. Bu istisnai görünen uygulama devlet hazinesinin ağır bir finansman gereği içinde olduğunu göstermektedir ve uygulamanın vakıf maliyesine ve hizmetlerine etkisi ile ilgili sonuçları da incelenmeye değerdir.

17.yy sonunda Osmanlı merkezî idaresi savaş finansmanı amacıyla vakıf kaynaklarını kullanmayı talep ettiğinde, İmparatorluğun toprak kazanımları ve yeni vergi gelirleri getiren muzaffer seferleri geçmişde kalmıştı. İmparatorluk İran, Venedik, Habsburg'lar ve Polonya gibi güçlü devletlerle uzayan yıpratıcı savaşlara girmişti. Toprak kazanımı getirmeyen seferler tersine bütçe açıkları ve 17.yy sonunda toprak kayıpları ile sonuçlanmaktaydı.

Selâtin ve vüzerâ vakıfları doğrudan olmasa bile merkezî hazineye gelir fazlası aktararak sefer bütçelerine zaten dolaylı katkıda bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra doğrudan sefer bütçesine yapılan katkılara dair kayıtlar da bulunmaktadır. Mesela, Edirne'de kurulu Muradiye Vakfı bütçe fazlasından 100.000 akçayı *emr-i şerîf* uyarınca 11 Haziran 1604 tarihinde (13 Muharrem 1013) *sefer-i hümayûn* hazinesine teslim etmiştir.⁽³⁾ Ancak, 1683 Viyana bozgunu sonrasında Osmanlı İmparatorluğu Habsburg, Venedik ve Polonya'nın yer aldığı "Kutsal İttifak" kuvvetleri ile mücadele etmek zorunda kalmıştı. Merkezî bütçe açıklar verdikçe vakıflardan da ilave kaynaklar aranmaktaydı. 1688 yılında, Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar üzerinde hakimiyet kurmak için kilit bir önemde olan Belgrad'ı kaybetmişti. Zor durumdaki bütçeye karşı ordu Belgrad'ın geri alınması hazırlıklarındaydı. 1689 yılında ve sonrasında muhtemelen 1693-94'de yeniden, merkezî idare, vakıf çalışanlarının altı aylık maaşları karşılığının teslimini talep etti. Öne sürülen gerekçe askerî seferler yüzünden zora düşen bütçeydi.

'Askerî Devrim' ve Mali Sonuçları

Osmanlı İmparatorluğu'nun mali idare ve uygulamalarında 16. ve 17.yy'larda ortaya çıkan değişimler askerî sahadaki değişimler ve ihtiyaçlar ile bağlantılı görülmekte ve Osmanlı tarih yazımında günümüzde genellikle 'askerî ve mali dönüşüm' olarak adlandırılmaktadır (İnalcık 1985). Osmanlı İmparatorluğu'ndaki askerî dönüşüm, çağdaşı Batı'daki askerî gelişmelerce uyarılmış ve zorlanmıştır. Tarih yazımında, 16. ve 17.yy'larda Avrupa'nın savaş usüllerinin bir "askerî devrim" geçirdiği yaygın olarak kabul görmektedir ('askerî devrim' tartışması için bkz., Parker 1988, Rogers 1995, Roberts 1995). 'Askerî devrim', -bazı diğer unsurlar arasında- ateşli silahların etkinliğinin artması ve

3. MM 2769.

bunun sonucu ordu yapılarında ve savaş taktiklerinde değişim ve bunlara eşlik eden tüfek ve top kullanımının yaygınlaşmasına referans ile tanımlanmaktadır. Yanı sıra, kuşatma topları tehdidine karşı ortaya çıkan kale yapım teknikleri ve mimarisinde “trace italienne” adı verilen yenilik ve merkezî ordu mevcutlarında görülen artış da ‘askerî devrim’ kavramının temel gelişmeleri olarak görülmektedir.

Askerî saha açısından, ‘askerî devrim’in, Batı’nın Osmanlılar karşısında önce Osmanlı ilerleyişini durdurmak ve sonrasında yenilgiye uğratmak şeklinde askerî üstünlüğe yol açtığı iddia edilmektedir. Mali saha açısından, ‘askerî devrim’in daha büyük düzenli orduların getirdiği yüksek maaş ödemeleri, pahalı kale yapımları ve çeşitlenen mühimmatın üretimi, bakımı ve idamesi masrafları, ilaveten yeni savaş usüllerini destekleyen idari yapıdaki reformların maliyeti yolu ile savaş giderlerinde ciddi bir artış getirdiği ileri sürülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’ndaki askerî gelişmelere ve Batı’daki ‘askerî devrim’e tepkiye kısaca değinirsek; merkezî Osmanlı ordusu mevcudunun daha 16.yy sonlarından itibaren zaten artmakta olduğunu görüyoruz (Osmanlı tarihi çerçevesinde ‘askerî devrim’ tartışması için bkz., Guilmartin 1995, Murphy 1999, Grant 1999, Imber 2002, Agoston 2005). Ayrıca, Osmanlı ordusu 17.yy’da ateşli silahlar kullanan paralı askerler de ihtiva etmektedir ve Batı ordularındaki gelişmeye benzer biçimde ateşli silahlar ve sahra topu da önemli ölçüde kullanılmaktadır (İnalcık 1978b, Jennings 1980, Murphy 1999, Aksan 1999, Agoston 2005, Emecen 2010). Yeni çalışmalar, Osmanlı ordusunun Batı’daki rakiplerinden geride olmadığını ve hatta bazı bakımlardan üstün durumda olduğunu göstermektedir. Ancak, değışen uluslararası ittifaklar ve güç dengeleri Osmanlı İmparatorluğu’nu uzun süreli, yıpratıcı, çok-cepheli savaşlara zorlamıştır (Murphy 1999, Agoston 2005). Aynı zamanda, Osmanlı İmparatorluğu yeni savaş usüllerinin getirdiği artan masrafların mali baskısı ile de başa çıkmalıdır. Savaş maliyetleri daha büyük merkezî ordu, mühimmat ve iaşe masrafları ile arttıkça ve İmparatorluk 16.yy’da İran ve Habsburg’lar ile iki cepheli mücadeleyi sürdürdükçe merkezî hazinenin nakit ihtiyacı da artmıştır (Finkel 1988, 1991, Darling 1996, Murphy 1999, Agoston 2005).

17.yy’da Mali Kötüleřme

Sık askerî seferler ve uzun savaşlar sonucu artan askerî harcamalara ilaveten, 17.yy’da merkezî düzenli ordunun mevcudu daha da artmış ve 16.yy ortası ile 17.yy ortası arasında maaş ödemeleri hemen hemen ikiye katlanmıştır. Bu elbette merkezî büt-

çeye ciddi bir külfet getirmiştir. Ordu, 1683 ile 1699 arasında bir diğer genişleme geçirmiş ve maaş giderleri daha da artmıştır (Tabakoğlu 1985: 189). Bu dönemde, maaş ödemeleri merkezî bütçenin %50-60’ları seviyesine ulaşmış ve hatta sefer yıllarında %80’e yükselmiştir (Tabakoğlu 1985: 183 - 193, 209f).

1690’larda, “Kutsal İttifak” karşısında savaşlarla birlikte, merkezî bütçe sefer yıllarında bir seri ciddi bütçe açığı vermiştir (Tabakoğlu 1985, Murphy 1999). Bu yıllarda, Dış Hazine sık sık İç Hazine’den büyük meblağlar çekmiştir (Tabakoğlu 1985: 37, Tabakoğlu 2006). 1687-88 ve 1690-91 yıllarının bütçe açığı özellikle büyüktür ve birçok olağanüstü mali tedbirlerin alınması bu yılların mali güçlüklerine tesadüf etmektedir (Tabakoğlu 1985: 15f, 74-80).

Osmanlı İmparatorluğu’nda, Avrupa’nın ‘16.yy Fiyat Devrimi’ne benzer bir enflasyonist dönem sonunda, ama özellikle 1585 yılı tağışısı sonrası fiyatlar istihdam, teçhizat ve iaşe masraflarını artırarak yükselmiştir (Barkan 1975, Cf. Gerber 1982, Sundhaussen 1983, Pamuk 2001, 2004). Her ne kadar fiyatlar 17.yy’ın çoğunda yukarı ve aşağı dalgalanmalar göstermiş ise de fiyat seviyesi bu dönem öncesine nazaran iki kat yüksektir ve 17.yy’ın son on yıllarında yeniden bir artış trendi içindedir (Pamuk 2000a, 2000b).

Yanı sıra, geç 16.yy ve 17.yy’ın ilk yarısında Anadolu köylerini talan eden ve kasabaları kuşatan Celâî hareketleri sonucu merkezî bütçe gelir tahsilatında güçlükler yaşamıştır. Dahası terk edilen köyler ve aksayan ticaret nedeni ile vergi tabanı da kaybolmuş ve mali dengeler daha da kötü etkilenmiştir (Uluçay 1944, Griswold 1983, İnalcık 1985, Barkey 1994, Akdağ 1995b, Darling 1996). İsyanları göçler ve sonrasında nüfus düşüşü takip etmiştir ki bazı tarihçilere göre bu nüfus hareketleri, ‘demografik felaket’ (demographic catastrophe) boyutundadır (Jennings 1976, McGowan 1981a, Öz 1999, Özel 2004, 2005). Nüfus düşüşüne kırsal ve kentsel ekonomide durağanlık eşlik etmiş ve aynı dönemde değışen uluslararası ticaret rotaları sonucu oluşan ticari kayıplar ile merkezî hazinenin gelir kaynakları daha da azalmıştır.

Askerî sahada ise teknolojide ortaya çıkan ve yukarıda değindiğimiz gelişmeler sonucu konvansiyonel silahlar kullanan ‘tımarrı sipahi’ ordusu ateşli silahlar kullanan yeni askerî sınıflar karşısında bir askerî güç olarak önemini tedricen yitirmiştir. *Timar* sistemi askerî hizmet karşılığı belirli vergi gelirlerinin tahsis edildiği bir ‘prebendal’ sistemdir. Bu nedenle *timar* sisteminin yavaş yavaş ortadan kalkması bu vergilerin yeniden tahsisini ve vergi tahsilatında

yeni araçları zorunlu kılar. *Timar* sisteminde gelir kaynakları *tahrîr* sistemi ile tespit edilerek dağıtılır. Daha *timar* sistemi kaybolmadan evvel, 16.yy sonlarında *tahrîr* uygulaması yerini “*avârız*” tahrirlerine bırakmaya başlamıştır. *İltizâm* sistemi de 17.yy’da devletin nakit gereksinimine karşılık vermek üzere vergi tahsilatında daha sık uygulanmaya başlanmıştır (İnalçık 1985: 322-327, 333f, Tabakoğlu 1985, Darling 1996). Ömür boyu kiralama denilebilecek *mâlikâne* sistemi de 17.yy’ın son yıllarından itibaren uygulanmaya başlanmıştır (İnalçık 1978a: 341, 349, 1998: 22-24, McGowan 1981b, Tabakoğlu 1985, Akdağ 1995a: 294, 317). Bu şekilde yeni vergileme ve tahsilat usûllerinin getirilmesi ve daha sonra göreceğimiz gibi merkezî bütçe içinde çeşitli vergilerin ağırlıklarının değişmesi ve yeni vergi ihdasları yoluyla mali idare bir reorganizasyona gitmiş, mali daireler büyüme ve çeşitlenme göstermiştir (Darling 1996).

Gelirleri Artırmaya Yönelik Mali Tedbirler

Geç 16.yy ve 17.yy’da çok cepheli uzun ve masraflı savaşlar ve daha büyük merkezî ordu beslemek için üstlenilen artan askerî maliyetler mali güçlükler doğurmuş ve bu güçlükler 16.yy sonu ve 17.yy sonunun fiyat artışları ile daha da büyümüştür. Hazine mali darboğaz ve bütçe açığı ile karşılaştıkça mali sistemi yeniden örgütlemek ve ilave gelirler aramak zorunda kalmıştır. Bu mali darlık dönemlerinde, Osmanlı merkezî idaresi muazzam miktarda bakır sikke basımından yukarıda değindiğimiz vergi tahsilatında yeni usûllere kadar çeşitli yollara başvurmuşdur (Tabakoğlu 1985: 279-82, Cezar 1986). Uzun bir parasal istikrar döneminden sonra 16.yy sonlarında gümüş akça ilave gelir yaratmak amacıyla tağşiş edilmiştir (Pamuk 2000a). Bu tağşişi izleyen yıllar Osmanlı tarihinde mali ve parasal istikrarsızlık dönemidir (Pamuk 1995, 1997, 2000a). Tağşiş başlangıçta hazineye bir rahatlama getirmekle birlikte tağşişin enflasyonu tetikleyici tepkisi ve bunun bütçede ters etkisi gecikmemiştir.

Savaş yıllarında ödenen ve ‘*avârız*’ olarak bilinen arızı vergiler merkezî hazinenin önemli gelirlerinden birini oluşturmaktaydı. 17.yy başlarında bu düzensiz vergiler (*avârız*-i *dîvâniyye*) ve örfî vergiler (*tekâlif*-i ‘*örfiyye*) birleştirilerek merkezî bütçenin yıllık ve düzenli bir gelir kalemi hâline getirildiler (İnalçık 1970: 345, Akdağ 1995a: 295, 1995b: 54-58, 79-80, Darling 1996, 1997: 164, 168-172). Aynı zamanda, aynı olarak ödenen bazı düzensiz yükümlülükler nakdi olarak toplanmaya başlandı. Geç 17.yy’da bu vergilerden kaynaklanan gelirler merkezî bütçenin yaklaşık %20’sini oluşturmaktaydı (Tabakoğlu 1985: 156-164).

Artan vergilemenin yanı sıra merkezî idare gelirleri artırmak için vergi tabanını genişletmeye çalıştı (Tabakoğlu 1985, Cezar 1986, Darling 1996). Önceden değindiğimiz gibi yaygın Celâlî isyanları ve sosyal karmaşa köylü göçlerine neden olmuştu (Farooqi 1979). Şehirlere ve diğer köylere kaçan veya göçebelîğe dönen köylü nüfusu, araziler ekilmeden kaldığından ve göçenler vergileme için kayıtlı olmadığından vergilendirilebilir gelirlerin kaybı demektir. Bu nedenle, isyanları bastırmaya yönelik şiddetli önlemler sonrasında merkezî idare vergi muafiyeti teşviği ile köylü nüfusun topraklarına geri dönmelerini özendirdi.

Geç 17. Yüzyıl

Viyana bozgunu ve Kutsal İttifak’ın ilerleyişi karşısında İmparatorluğun aldığı bazı tedbirler bize askerî ihtiyaçlar ile mali politikalar arasında yakın ilişkiyi gösteren iyi örnekler sunuyor. Bu dönemde, merkezî idare vergileme sisteminde bazı esaslı reformlar yaptı ancak aynı zamanda bazı ‘özel’ tedbirlere de başvurdu. 17.yy’ın merkezî hazine için mali açıdan en güç son iki onyılında yeni gümüş madenleri işletmeye açıldı ve uzun zamandır kapalı olan bazı madenler ile darphaneler yeniden işletildi (Sahillioğlu 1983: 269-304). İç Hazine’den değerli emtialar çıkarılarak darphaneye verildi. En ilginç parasal önlemlerden biri 1688-91 senelerinde nakit ihtiyacını karşılamak üzere gümüş akça karşısında aşırı değerli büyük miktarda bakır sikke basımıydı (Sahillioğlu 1983, Tabakoğlu 1985: 276-282). Bu enflasyonist politika sonrasında merkezî idare akçadan daha büyük olan gümüş Osmanlı ‘guruş’una dayalı yeni bir parasal sistem oturtmaya çalıştı (Pamuk 1995, 2000a).

Cizye vergisi önemli bir gelir kaynağıydı. Bu verginin salınması usûlü 1690 yılında yeniden düzenlendi ve mükellefin ödeme gücüne göre üç kategoride düzenlenen *cizye* tahsilatı muazzam ölçüde artarak yaklaşık 240 milyon akçalık bir hazine geliri temin edildi (Tabakoğlu 1985: 136-149, 276). Mevcut vergilerde düzenleme ve bazı arızı vergilerin düzenli vergiler hâline getirilmesinin yanı sıra askerî harcamaları karşılamak üzere ‘*imdâd*-ı *seferiyye*’ ve ‘*imdâd*-ı *hazeriyye*’ adı verilen yeni vergiler konuldu (Tabakoğlu 1985: 266-69, Cezar 1986: 54-64). ‘*İmdâd*-ı *seferiyye*’ ilk kez 1688’de konulan bir savaş dönemi vergisiydi ancak sonraki yüzyılda düzenli bir vergiye dönüştürüldü ve ‘*hazeriyye*’ temelde aynı vergi olup sulh yıllarında alınmaktaydı ve 18.yy’ın ilk çeyreğinde konulmuştu.

Osmanlı merkezî idaresi ayrıca normalde vergiden muaf bir kesim olan timarlılardan ‘*bedel*-i *timar*’ adı altında bir nakit meblağ talep etti. Bu sefere iş-

tirak etmeyen timarlılara getirilen bir vergiydi (Tabakoğlu 1985: 272f, Finkel 1988: 255-59). Mali darlıklar karşısında merkezî idare uluslararası bankalar ve tefecilerden borçlanma yoluna gitmedi ancak hazine devlet memurları ve zengin kesimlerden zorunlu borçlanma yoluna başvurdu (Finkel 1988). İlaveten, yüksek mevki sahibi memurlar 1690'lı yıllarda tam teçhizatlı asker sağlama mesuliyeti aldılar (Tabakoğlu 1985: 191). Bu dönemde, müsadere ve yüksek rütbeli memurların terekelerine el koyma gibi usüller daha sık ortaya çıktı (Tabakoğlu 1985, Darling 1996).

Merkezî idare aynı zamanda harcamaları da kısma çalıştı. 1690'larda merkezî idare devlet dairelerinde çalışanların kayıtlarını teftiş ederek maaş giderlerinde ciddi bir düşüş sağladı (Tabakoğlu 1985: 261f). Değindiğimiz gibi hemen 1690 öncesi ve 90'lı yıllar mali açıdan en kötü yıllardı. 1689-90 yılında merkezî hazine askerî seferlerin sonuna kadar gecikmiş maaş ödemeleri ve borç ödemelerini erteledi (Tabakoğlu 1985: 263f, 263 not 11, 12, 13). 1686'da ve daha sonra 1688'de yeniden olmak üzere *mütekâ'id* ve *du'âgûyân* sınıfının İstanbul ve çevresi gümrüğü, *mukâta'a* ve *cizye* gelirlerinden ödenen maaşlarının altı aylık kısmına el konuldu. Bununla ilgili bir arşiv belgesi el koymanın gerekçesini sefere katılan askerlerin iâşe ve mühimmatına yardım olarak açıklamaktadır (Tabakoğlu 1985: 271). Son olarak, 1689 yılında merkezî idare İmparatorluğa yayılmış yüzlerce vakıftan mali katkı talep etti.

Selâtin - Vüzerâ Vakıfları ve Merkezî Hazineye Katkıları

Vakıf sisteminin Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi düzeninde temel bir yer işgal ettiğini biliyoruz. Özellikle 'evkâf-ı selâtin' ile yüksek mevki sahibi devlet görevlilerinin kurdukları 'vüzerâ' ve 'ağayân' vakıfları muazzam bir iktisadi ve mali güce sahiptiler (Barkan 1964: 236-237, Yediylıdız 1984, Gerber 1983). Bu vakıflar çok çeşitli hayır işleri görerek yoksul ve muhtaçlara yardım hizmetlerini üstleniyorlardı (Peri 1992, Singer 2002, Hoexter 2003). Yoksul ve muhtaç kimselere kurdukları 'imâret mutfaklarından yemek ve ekmek dağıtıyor, *dârü's-şifâ* ve *bîmârhâne* kurumları ile bedava sağlık hizmetleri sağlıyor ve toplumun ihtiyaç içindeki çeşitli kesimlerine aylık bağlıyorlardı (Shefer 2003, Orbay 2007a). Bu devasa vakıflar çok sayıda kimseyi vakıf kadrolarında görevlendirerek önemli bir istihdam yaratıyorlardı. Maaş giderleri genellikle bütçelerinin en büyük harcama kalemini oluşturuyordu (Barkan 1962-63, Gerber 1988). Vakıf çalışanlarına

(vazifehorân) ve *zevâ'idhorâna* maaş ve aylık ödemeleri yoluyla bu vakıflar toplum ve ekonomide yeniden-dağıtımcı bir rol üstleniyorlardı (Barkan 1964: 235f, İnalçık 1994: 47, Çizakça 1995: 351, Orbay 2005).

Selâtin ve *vüzerâ* vakıfları idari ve mali kararları bakımından tamamen bağımsız değillerdi. Zamanın sultanı ve bazı merkezî devlet daireleri vakıf işlemlerinin nihai nazırıydılar. Bu nazırlık görevini sürdürmede, vakıfların kontrol ve denetiminde en etkili araç vakıflar tarafından hazırlanarak sunulan yıllık muhasebe defterleriydi. Bir çok *selâtin* ve *vüzerâ* vakfı diğer yüzlerce vakıf ile birlikte vakfiyelerinde yer alan şart üzere *Haremeynü's-şerifeyn*'e maddi yardımda bulunmaktaydılar. Bu meblağların toplanması ve teslimi iki merkezî dairenin mesuliyetindeydi; *Haremeynü's-şerifeyn Muhâsebesi* ve *Haremeynü's-şerifeyn Mukâta'ası*. Bu daireler tarafından tutulan gelirler 1691 yılında sırasıyla 25 ve 20 milyon akçaydı ve merkezî bütçenin %5'ini oluşturuyordu (Tabakoğlu 1985: 104f). İzleyen yılda ise 12 ve 19 milyon akçaydı ve 1690'larda bütçenin yaklaşık %3'ünü oluşturmaktaydı. Bu dairelerde biriken meblağlar sadece haremeyni desteklemiyor aynı zamanda Dış Hazine harcamaları ve doğal olarak askerî harcamalara da sarfediliyordu.

Yukarıda değindiğimiz katkının yanı sıra bazı selâtin vakıflarının yıl sonunda bütçe fazlalarından önemli miktarları *Dârü's-sa'âde Ağalığı Hazinesi*'ne teslim ettiklerini biliyoruz. Bir arşiv defteri mali katkı ('avâ'id) ve bütçe fazlası (zevâ'id) olarak 1670 ile 1679 yılları arasında vakıflardan *Dârü's-sa'âde Ağalığı*'na gönderilen meblağların toplamını kaydetmektedir.⁽⁴⁾ Defterde 1670 yılı katkısı yaklaşık 4 milyon akça ve dokuz yıl için toplam 31 milyon akça olarak kayıtlıdır.

Bir diğer defter *Dârü's-sa'âde Ağası* tarafından Sultan'a sunulan ve gelir tahsilatları ve harcamalar ile ilgili bilgileri sunan raporları bir araya getirmektedir. Bu defter başka bazı harcama kalemleri de yer almakla birlikte *Dârü's-sa'âde Ağalığı Hazinesi*'nden en büyük meblağın İç Hazine'ye teslim edildiğini göstermektedir.⁽⁵⁾ Aynı defter vakıflardan katkı ('avâ'id) ve bütçe fazlası (zevâ'id) olarak toplanan miktarları ve tahsil edilmeden kalan (bâkî) miktarı da kaydetmektedir. Buna göre, 1640 yılında yaklaşık 8 milyon akçanın tahsilatı öngörülmüştür. 'Ağalık Hazinesi' bu miktarın 2,5 milyon akçasını İç Hazine'ye teslim etmiştir ve ayrıca normalde Dış Hazine'den ödenen *tersâne-i 'âmire* çalışanlarının maaşları ödenmiştir.

4. EV-HMH 236.

5. MM 6040.

Vakıf Kaynakları ile Savaş Finansmanı

Bütçe rakamlarına göre 1687-88 mali yılında merkezî hazinenin gelirleri yaklaşık 700 milyon akçaydı. Aynı yıl harcamalar, gelirleri yaklaşık 200 milyon akça aşmaktaydı. İzleyen yıl bütçe açığı 247 milyon akçaya yükseldi ve 1690'lar boyunca her yıl bütçe açığı ortaya çıktı (Tabakoğlu 1985: 14-16, Pamuk 2000a: 133). Böyle büyük açıklar olağanüstü mali tedbirleri gerektiriyordu ki bunlardan biri de vakıf kaynaklarına el koymaktı. Merkezî idarenin vakıflardan mali katkı istemesine ilk değinen Ahmet Tabakoğlu idi. Tabakoğlu bu konuyla mühimme defterleri'ni gözden geçirerek ilgilendi ve 1689 senesinde sultan, vezir ve bazı sair kimselerin vakıflarından yaklaşık 6 milyon akçanın toplandığını yazdı. Aynı zamanda merkezî idarenin İstanbul, Kudüs ve Şam'daki vakıflardan aynı yıl içinde altı aylık maaş ödemelerini istediğini belirtti (Tabakoğlu 1985: 271 not 34, 272 not 35).

Daha önce belirttiğim gibi büyük sultan ve vezir vakıflarının ve *Haremeynü's-şerîfeyn Muhâsebesi* nezaretindeki vakıfların yıllık muhasebe defterleri merkezî daireler tarafından denetlenmekteydi. Öyle anlaşıyor ki merkezî idare bu defterlerdeki kayıtlara dayanarak vakıflardan ne kadar gelir çekilebileceğini öğrenmek istedi ve bunun için de defterler üzerinde bir gözden geçirme yapıldı. Daha sonra yerel amirlere ve vakıf mütevellilerine hitaben emirler yazıldı. Tahsil edilen miktarlar ile baki kalan meblağlar ayrı ayrı defterlere kaydedildi. Bu kayıtların yer aldığı defterler sayesinde bu muazzam teşebbüsün mali boyutu kısmen de olsa ortaya çıkarılabilmektedir. Her ne kadar toplam miktar malum olmasa da yüzlerce vakıftan çekilen gelirler devasa bir meblağa ulaşmakta ve savaş finansmanında vakıf kaynaklarının kullanımı konusunda aydınlatıcı olmaktadır.

1688 senesinde, *fermân* uyarınca düzenlenen, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde (BOA) Maliyeden Müdevver (MM) koleksiyonunda bulunan MM 1876 kodlu defter tüm *selâtîn* vakıfları ile *vüzerâ*, *ağayân* vakıflarının ve *Haremeynü's-şerîfeyn Muhâsebesi* denetiminde yer alan vakıfların ana gelir ve gider rakamlarını içermektedir. Defter ilk olarak *vezîr-i â'zâmın* nezareti altındaki vakıfları daha sonra diğer makam ve daireler denetimindeki vakıfları kaydetmektedir. Her bir vakıf için yıllık gelir ve gider rakamları verilmiştir. Toplam giderler başitçe masraflar ve maaşlar olarak ayrıştırılmıştır. Başka bir deyişle giderler içinde sadece maaş giderleri kesin olarak tespit edilmek istenmiştir. Daha sonra her vakıf için bütçe fazlası tahmin edilmiştir. Defter, bir kısmı merkezî hazineye teslim edilen bu bütçe fazlalarının kaydına özel bir önem vermiştir.

Göreceğimiz gibi bu defterde derlenerek tespit edilen vakıf maaş ödemeleri bir yıl sonra vakıflardan talep edilecektir ve o nedenle bunların kaydına özel bir önem verilmiştir. Örneğin, her bir vakıf kaydında maaşların aylık meblağı da belirtilmiştir ki defterdeki diğer hiçbir gelir-gider kaydı böyle detaylandırılmamıştır.

MM 1876 bu bakımdan dikkate değer bir defterdir. Defter kapağında "defter-i îrâd ve mesârif-i evkâf, tâbî'-i kalem-i muhâsebe-i haremeynü's-şerîfeyn vâcib-i sene 1100" başlığı verilmiştir. Defterin ilk sayfasında şu kayıt bulunmaktadır.

Bâ-fermân-ı 'alîşân Haremeynü's-şerîfeyn muhâsebesinde mukayyed olan evkâf-ı selâtîn-i 'izâm ve vüzerâ-i kirâm ve ağayân ve sâ'ir evkâfların birer yıllık îrâd ve mesârifleridir ki zikr olunur el-vâkî' fî 27 Zî'l-hicce el-şerîfe sene 1099

Bu giriş yazısından sonra ilk olarak "der nezâret-i hazret-i sadr-ı 'alî" başlığı altında bu makam nezaretindeki vakıfların kayıtları verilmektedir. İlk kayıt II. Mehmed'in İstanbul'daki vakfına aittir ve şöyledir;

*'an vakf-ı merhûm ve mağfûrûn-leh Ebû'l-feth Gâzî Sultân Muhammed Han der İstanbul
'anî'l-îrâd
fî sene
3.746.184
minhâ
el-mesârif ve el-vezâîf ber vech-i tahmîn
fî sene
3.248.420
el-bâkî
berâ-i izdiyâd ber-vech-i tahmîn
497.764*

Yukarıdaki kayıttan sonra bir açıklama yer almaktadır ki aşağıya aktarıyorum.

Mesârif-i mezbûrdan câmi'-i şerîf ve türbe-i münîf ve medâris-i latîf ve 'imâret-i âmire ve dârü's-sifâ-i ma'mûre ve sâ'ir mülhakât olan cevâmî' ve mesâcidin vezâîfi içün beher mâh yüz beş bin beş yüz on akça verilür sâ'iri mu'ayyen olan mesârif sarf olduktan sonra sahhü'l-bâkî ber-vech-i tahmîn senede dört yük doksan yedi bin yedi yüz altmış dört akça izdiyâd kalmak görünür

Yukarıdaki kayıtlardan öyle anlaşıyor ki defterin yazıldığı 1100/1689 yılı için harcama ve ödeme kayıtları ile vakıf fazlası kesin olarak bilinmemektedir. Rakamlar vakfın 1099/1688 yılı muhasebe defterleri hesapları dikkate alınarak verilmiştir. Kayıtlarda

fazla “izdiyâd” için bir tahmin verilmiş olmasına ve maaşlar tahminine metindeki vurguyu dikkate alarak, bu defterin 1100/1689 yılında merkezin vakıflardan teslimini talep edeceği gelirlerin bir yoklaması olduğu söylenebilir.

Defterde II. Mehmed vakfından sonra Selîm-i Kadîm, Süleymân Han-ı Gâzî, Vezîr-i Â'zam-ı sâbık Pertev Paşa vakıflarının kayıtları verilmektedir. Bu son vakfın kaydı dikkate değerdir.

*'an vakf-ı
şerîf-i merhûm vezîr-i â'zam-ı sâbık Pertev Paşa
der kasaba-i Hazret-i Eyüb ve kasaba-i İznikmid
'anî'l-îrâd
fî sene
minhâ
el-vezâîf
fî sene
168.300*

*vakf-ı mezbûrun muhâsebesi fazîletlü İstanbul kâ-
dîsî efendi hazretlerinde görüle gelmekle îrâdî
ma'lûm değildir ancak vezâîfî mukayyed olmağın
defterden ihrâc olub beher mâh on dört bin yi-
girmi beş akça vezâîf virülür ve bir yıllığı kamil yüz
altmış sekiz bin üç yüz akça olur.*

Bu örnek kayıta da vazifelerin kaydına verilen önem görülebilir. Yukarıda sayılan vakıfların kaydından sonra bir ‘yekûn’ verilmektedir. Yekun kayıtları şöyledir ki bu kayıtlarda merkezin ilgisini gösterir biçimde defterde kırmızı mürekkeple yazılan ifade

*'anî'l-îrâd
fî sene
15.396.058*

*el-vezâîf ve
el-mesârif
fî sene
12.359.210*

*el-vezâîf
fî şehr
387.765
fî sene
4.653.180*

*el-mesârif-i
mu'ayyene
fî sene
7.706.030*

*izdiyâd-ı mâl-ı
vakf ber-vech-i tahmîn
fî sene
3.205.148*

ve meblağlara dikkat çekmek istiyorum. Aşağıdaki metinde kalın yazılı kısımlar defterde kırmızı ile yazılmıştır.

Aynı defterde izleyen başlık “der nezâret-i hazret-i Şeyhü'l-islâm Efendi”dir ki denetimleri Şeyhü'l-islâm'a bırakılmış olan vakıfların kayıtları verilmiştir. Bunların içinden ilk kayıt ile ikinci kaydın bir kısmını

aşağıya aktarıyorum.

*'an vakf-ı
câmi'-i şerîf-i merhûm ve mağfûrûn-leh Sultân
Bâyezîd Han-ı Velî der İstanbul
'anî'l-îrâd
fî sene
3.429.960
minhâ
el-mesârif ve el-vezâ'if ber-vech-i tahmîn
fî sene
3.429.960*

*meblağ-ı mezbûrdan beher mâh yüz yetmiş bin
dört yüz altmış akçası câmi'-i şerîf ve türbe-i latîf
ve medâris ve 'imâret-i 'âmire ve sâ'ir mülhakât
olan cevâmî' ve mesâcidlerin vezâîfî için verilür
sâ'iri mu'ayyen olan mesârif sarf olunur.*

*'an vakf-ı
şerîf-i merhûm Nişâncı Muhammed Paşa der
nezd-i Karaman-ı Küçük der İstanbul
'anî'l-îrâd
fî sene
minhâ
el-vezâîf gayr ez mesârif
fî sene
266.760*

Bu kaydın devamını almıyorum. Ancak bu ve izleyen kayıtlardan anlaşıldığına göre bu kayıtlardaki vakıfların bazılarının muhasebeleri *Haremeynü's-şerîfeyn*'de görülmediğinden gelirleri çıkarılamamıştır ancak maaş ödemeleri tespit edilerek kaydedilmiştir. Defter daha sonra *Dârü's-sa'âde Ağalığı* nezaretindeki vakıfların kaydını vermektedir. Bu kayıtların sonunda da izleyen ‘yekun’ kaydı

*'anî'l-îrâd
fî sene
53.612.867*

*el-vezâîf ve
el-mesârif
fî sene
55.400.491*

*el-vezâîf
fî şehr
1.977.786
fî sene
23.733.384*

*el-mesârif-i
mu'ayyene
fî sene
31.667.107*

*izdiyâd-ı mâl-ı
vakf ber-vech-i tahmîn
fî sene
3.205.148*

bulunmaktadır ki aylık maaş ödemeleri ile *izdiyâd* miktarı kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kırmızı yazılan yerleri kalın karakterler ile verdim.

İstanbul'da *Dârü's-sa'âde Ağalığı*'na bağlı vakıflar kaydedildikten sonra önce Anadolu daha sonra da vilâyet-i Rum İli'nde bulunan vakıfların aynı biçimde kayıtları verilmiştir. Defter sonunda *Dârü's-sa'âde Ağalığı*'na bağlı vakıflar için genel toplamlar verilmiştir ki buna göre *izdiyâd* miktarı senede 3.205.148 akçadır. Aylık maaşlar toplamı 3.352.382 akça, yıllık olarak 40.228584 akçadır ki bunun 6 aylık miktarının merkez tarafından talep edildiğini başka defterlerde göreceğiz.

MM 1864 numaralı defter de bu kayıtları içermektedir.⁽⁶⁾ 1100/1689 tarihli olan bu defterde Trablusşam'da bulunan vakıflardan *Hazîne-i Âmire* için toplanan 6 aylık maaşların kaydı bulunmaktadır ki bu miktar *mahmiyye-i Trablûşşâm*'da 73.209 akça ilaveten *Eyâlet-i Trablûşşâm*'da 316.260 akça olarak verilmiştir. MM 1883 numaralı defter ise *Şam-ı Şerif* için vakıfların maaş kayıtlarını aynı biçimde vermektedir. Vakıflar tek tek yıllık ve altı aylık maaş ödemeleri rakamları ile kaydedilmektedir. *Eyâlet-i Şâm-ı Şerif*'ten toplanacak 6 aylık maaşlar toplamı 1.965.960 akça olarak hesap edilmiştir. Aynı içeriğe sahip bir diğer defter MM 5917'dir. 1100/1689 tarihli olan bu defterde *Eyâlet-i Karamân*'da yer alan vakıfların kayıtları bulunmaktadır. Kayıtlar her bir vakfın önce senelik daha sonra altı aylık maaşları toplamlarından başka bir bilgi içermemektedir. Defter sonundaki *cem'ân* kaydına göre yıllık maaşlar toplamı 829.960 ve altı aylık maaşlar toplamı 414.980 akçadır.⁽⁷⁾

Vakıflardan hazineye yapılan teslimatların merkezde tutulan başka bazı defterlerde de kayıtları bulunuyor. 1100/1689 tarihli MM 14935 böyle bir defterdir. Defterin kapağında "tâbi'-i muhâsebe-i Haremeynü's-şerîfeyn der vilâyet-i Anadolu" başlığı verilmiştir. Aslında defter kapak ile birlikte sadece iki sayfadır. İkinci sayfada izleyen giriş yazısı verilmiştir.

sûret-i defter-i evkâf-ı mezkûreyn der vilâyet-i merkûmeyn tâbi'-i kalem-i muhâsebe-i Haremeynü's-şerîfeyn el-vâki' fî gurre-i M.[uharrem] sene 1100

Defterde sadece iki vakıftan merkezî hazine için tahsil edilen gelirlerin kayıtları bulunmaktadır. Söz konusu kayıtların altında uzun bir *şerh* metni bulunmaktadır. Bu metne göre *fermân* ile tüm vakıfların bir yıllık maaş ödemeleri kaydedilerek bunun altı aylık miktarı sefer nedeniyle darlığa düşen hazineye teslim olunacaktır. Tahminen 1100/1689 yılında yazılmış olan MM 7042 numaralı defter de bu

kayıtları içermektedir. Defterin giriş yazısı izleyen biçimdedir.

Defter-i vezâ'if-i evkâf-ı şerîf-i selâtîn-i 'izâm ve vüzerâ-i kirâm ve ağayân ve gayrihu tâbi'-i kalem-i muhâsebe-i haremeynü's-şerîfeyn

Defterde çeşitli vakıfların yıllık maaş ödemeleri toplamı kaydedilmiş ve arkasından bunların altı aya karşılık gelen miktarı hesap edilmiştir. Bu son miktardan bazen yemekler, bazı kimselerin maaşları veya *dârü's-şifâ* harcamaları için gerekli miktarlar hesap edilerek *furûnihâde* kaydı ile çıkarıldıktan sonra geriye kalan hazine için toplanmıştır. Bu biçimde merkeze altı aylık maaşları teslim eden vakıflar listelendikten sonra bir *yekûn* başlığı verilmiştir. Buna göre, vakıflardan *Hazîne-i Âsitâne-i Sa'âdet*'e 7.331.865 akça, *Hazîne-i Edirne*'ye 890.000 akça teslim edilmiştir. 1.608.320 akça değindiği gibi teslimi istenen toplamdan düşülen miktardır. 322.740 akça ise *in'âmât* olarak toplam meblağdan düşülmüştür. 347.056 akça toplanamayarak bâkî kalmıştır. Defter daha sonra önceden listelenen vakıflar gibi *Haremeynü's-şerîfeyn Muhâsebesi*'ne bağlı olan ve bu dairenin defterlerinde yer almalarına rağmen henüz altı aylık maaşları karşılığını hazineye teslim etmemiş olan vakıfları listelemiştir. Bu gelirlerin toplamı 1.108.570 akçayı bulmaktadır. Daha sonra *Haremeynü's-şerîfeyn Muhâsebesi*'ne bağlı olarak buranın defterlerinde kayıtlı ancak aynı zamanda da *Küçük Evkaf Kalemi*'nde kayıtlı olan, yani iki ayrı dairenin defterlerinde "mükerrer" kayıtlı bulunan vakıfların altı aylık maaşlarının teslimi kayıtları *Haremeynü's-şerîfeyn Muhâsebesi* defterlerine göre yapılacağından, burada kaydedilmiştir. Bu kayıtlara göre 171.180 akça teslim edilmiştir. 3.205.148 akça ise II. Mehmed, I. Selim ve I. Süleymân'ın İstanbul'daki vakıfları zevâ'idi olarak toplanmıştır. En son bütün kayıtların ilgili başlıklar altında toplamaları ile bir genel toplam verilmiştir ki bu son toplam 14.984.879 akça etmektedir.

Merkezî daireler vakıflardan altı aylık maaşları karşılığı olarak teslim alınamayarak *bakâyâ* kalan miktarları da ayrı defterlerde kaydederek izlemiştir. 1100/1689 yılında yazılmış olan ve yukarıda değindiğim MM 7042 ve MM 1876 numaralı defterlerden bir yıl sonra, 1101/1690 yılı içinde düzenlenmiş bulunan MM 1874 numaralı defterde 1100/1689 yılında sefer mühimmatı için Karaman eyaleti vakıflarından teslimi istenen altı aylık maaşlardan kalan *bâkîler* kaydedilmektedir. Defter önce *Kalem-i Muhâsebe-i Anadolu*'ya bağlı vakıfları listelemek-

6. MM 4774 aynı tür bir defterdir ve "haremeynü's-şerîfeyn mukâta'ası"na bağlı vakıflardaki maaş ödemesi kayıtlarını içermektedir.
7. MM 18518 benzer bir defterdir ve Halep için hazırlanmıştır. Ancak defterde fiili tahsilatlar değil tahsilat yapılması mümkün olmayan vakıflar kayıtlıdır.

tedir. *Bakâyâ-i Konya* başlığı altında, Konya’da bulunan vakıflardan alacaklar listelenmiştir. Yine vakıfların önce senelik maaş bütçeleri kaydedilmiş daha sonra bunun merkezî hazineye teslimi istenen altı aylık miktarları verilmiştir. Daha sonra Karaman eyaletindeki diğer kazalarda *Kalem-i Muhâsebe-i Anadolu*’ya bağlı vakıflar aynı biçimde kaydedilmiştir. Son olarak aynı eyalette *Haremenynü’ş-şerîfeyn Muhâsebesi*’ne bağlı vakıflar listelenmiştir. Toplam bâkâyâ miktarı 483.940 akça olarak verilmiştir.

Vakıflardan merkeze gelir aktarımı konusunda değineceğim bir diğer defter BOA’da Nezaret Öncesi Evkaf defterleri arasında bulunan EV-HMH 811 numaralı defterdir. 1105/1693-94 tarihli söz konusu defter aynı yıl düzenlenen seferin mühimmatı için toplanmak üzere *Dârü’s-sa’âde Ağası* nezaretindeki bazı vakıfların altı aylık maaşlarının kayıtlarını içermektedir.

MM 3687 numaralı ve 1105/1693-94 tarihinde yazılmış defter ise “Eyâlet-i Sivâs Kalem-i Muhâsebe-i Anadolu” başlığını taşımaktadır. Bu defterde Sivas’ta söz konusu Kalem’e bağlı vakıfların günlük ve altı aylık maaş miktarları kaydedilmektedir. Örneğin bu defterde “kaza-i Amasya” başlığı altında Amasya’daki Yörgüç Paşa vakfına ait kayıt şöyledir.

Vakf-ı Yörgüç Paşa
yevm
84
fî sitte eşhür
15.120

Defterde altı aylık maaşlar toplamı karşılığı olarak Amasya’da Kalem’e bağlı vakıflar için 257.040 akça, Sivas için 107.460 akça ve Tokat için 110.340 akça hesap edilmiştir.⁸ MM 1881 numara ile kayıtlı bir diğer defter ise 1105/1693-94 senesinde İstanbul ve Üsküdar kazalarında bulunan bazı vakıfların gün-

Cem’ân
yekûn

<i>vakf</i>	<i>fî sitte eşhür</i>
<i>’aded</i>	<i>kıymet</i>
177	3.078.900

lük ve altı aylık maaşları toplamını listelemektedir. Defterde 177 vakıf kayıtlıdır. Defter sonu kaydı izleyen biçimdedir.

EV-HMH 236 numara ile kayıtlı bir diğer defter, vakıfların *Dârü’s-sa’âde Ağalığı*’na ‘*avâ’id* ve *zevâ’id* akçaları olarak 1081/1670 ile 1090/1679 tarihleri arasında yaptıkları ödemelerin toplu miktarlarını

kaydetmektedir. MM 6040 numaralı defter de vakıflardan tahsil edilen ‘*avâ’id* ve *zevâ’id* akçaları miktarları ile bunların hazineye teslimi, *bâkî* kalan miktarları ve bazı yerlere sarfı konusunda ayrıntılı bilgiler içermektedir. Örneğin bu defterdeki bazı kayıtlara göre 1050/1640 senesinde ‘*avâ’id* ve *zevâ’id* akçaları olarak 52 yük 59.600 akça (5.259.600 akça) ve *zevâ’id-i havâtîn vazîfeleri* ve *zevâ’id-i Ayasofya* akçası olarak 27 yük 78.108 akça (2.778.108 akça) olmak üzere toplam 80 yük 37.708 akçanın (8.037.708) tahsili hesap edilmiştir. Bu tahsilatın bir kısmı çeşitli yerlere harcanmış örneğin Ayasofya-i Kebîr, II. Bâyezîd şâdirvânı ve II. Murâd köprüsü tamirâtı için altı yük 50.000 akça (650.000 akça) harcanmış, *rikâb-ı humâyûn*’a nakit olarak 25 yük akça (2.500.000 akça) teslim edilmiştir.

Söz konusu defterler genel olarak vakıflardan merkeze kaynak aktarımı konusunda değerli veriler içermektedir. Ancak bu çalışmada bu gelir aktarımının vakıflar açısından sonuçlarına da bakmak istiyorum.

Yazının başında değindiğim gibi vakıflar elde ettikleri gelirleri kullanarak ekonomide ‘yeniden-dağıtıcı’ bir rol üstlenirler. Vakıfların yeniden-dağıtıcı bir kurum olarak ortaya çıkmaları önemli kuruluş amaçlarından bir tanesidir. Özellikle büyük bütçeleri yöneten sultan ve vezir vakıfları önemli miktardaki gelirleri tarımsal ve kentsel kaynaklardan çekerler. Kurulu oldukları idari birimin sınırları ötesine yayılan çok sayıda köylerden ve kasabalardan aynı ve nakdi gelirleri vakıf kasasına toplarken, harcamaları kurulu oldukları yerleşimin han, çarşı ve pazarlarında mal ve tarımsal ürünler satın alımları ile yaparlar.

Vakıflar çeşitli kadrolar altında çok sayıda çalışan istihdam ederler ve aynı zamanda yerel işgücünü kiralarlar. Vakıfların maaş giderleri bütçe harcamaları içinde genellikle en mühim kalemlerden birini oluşturur.

Maaş ödemeleri yolu ile vakıflar aslında değişik yerleşimlerden toplanan kentsel ve tarımsal gelirleri çalışanlarına yeniden dağıtırlar. Başka bir deyişle büyük bir çalışanlar kesimine gelir aktarımında bulunurlar ki bu vakıfların kuruluşlarında gözetilen bir amaçtır. Merkezî idare bu maaşların hazine için alınulmasını istediğinde vakıflar yeniden-dağıtıcı fonksiyonlarını yerine getiremeyeceklerdir. Bunun yerine merkezî idare dağıtımın önceliğini belirlemiş olmaktadır. Büyük gelir kaynaklarını yönetmeleri nedeniyle geleneksel Osmanlı ekonomisinde birikim oluşturablecek ve yatırım yapabilecek kurum-

8. Erzurum için benzer bir defter MM 5303.

sal oluşumlardan birinin sultan ve vezir vakıfları olması beklenebilirdi. Olmadı ise, vakıfların kendilerini yenileyememeleri ve gelirlerini arttıracak yatırımlara gidememelerinin önemli bir nedeni bu amaçla kullanabilecekleri kaynakların merkeze aktarılması olabilir mi sorusu üzerinde durulabilir.

Gördüğümüz defterlerde maaşların sefer mühimmatı için ve dahası sefer nedeni ile güçlüğe düşen hazine için *fermân-ı hümayûn* gereğince toplandığını anlıyoruz. Vakıf gelirlerinin merkeze çekilmesinin sefer gerekçesi ile olması vakıflar üzerine incelemeler açısından önemli bir noktayı ortaya koymaktadır. Düzenlenen seferlerin ekonomi ve tarımsal koşullar ve dahası sosyal düzen üzerinde olumsuz etkileri olabilmektedir.

Merkez, sefer mühimmatı için önemli miktarda tarımsal ve ticari malı yeniden yönlendirmektedir ve bu malların fiyatlarına da müdahale etmektedir. Kırsal alanda, kasaba ve şehirlerde güvenlik ve asayiş görevi ifa eden timarlılar ve kale askerleri, yerel idari yöneticiler ve bunların askerî maiyetleri sefere çağrıldığından eşkıyalar faaliyetlerini artırmakta ve bu tarımsal ve sosyal düzeni olumsuz etkilemektedir. Bu gelişmelerin yine yerel pazarlardan önemli miktarda mal satın alımı yapan ve tarımsal kaynakları işleten vakıflar üzerinde olumsuz etkileri olabilecektir (Köç 2009).⁽⁹⁾ Ancak defterlerde kayıtlarını bulduğumuz merkezî müdahale vakıfların maliyesi üzerinde etkisini çok daha doğrudan göstermektedir. Bu bakımdan söz konusu defterler uzun süren ve masraflı seferlerin vakıf kurumları üzerine etkisi açısından değerli bilgiler vermektedirler.

Diğer taraftan merkezî idare de vakıflara kaynak aktarımında bulunmaktadır. Vakıfların merkezden elde ettikleri gelirlerin kayıtlarını da muhasebe defterlerinde bulabilmekteyiz. Örnek olarak Edirne'deki Bâyezîdiyye 'îmâret'inin 895/1490 yılı muhasebe defterinde söz konusu vakfın dükkanlarının tamiri için *hizâne-i 'âmire*'den verilen 30.000 akçanın kaydı bulunmaktadır (Barkan 1964: 291). Seyyid Gâzî vakfının muhasebe defterlerinde de "revgan bahâ" adı altında merkezden verilen mali destek kaydı bulunmaktadır (Faroqhi 1979, 1981: 98). Konya'daki Mevlânâ Celâle'd-dîn-i Rûmî vakfı da merkezden mali destek almaktadır. Örneğin 1006–1010/1597–1601 yılları arasındaki dört muhasebe döneminde düzenli olarak yıllık 37.200 akça Karaman vilayeti hazinesinden vakfa verilmiştir.⁽¹⁰⁾

Merkezî bütçelerden vakıflara aktarılan gelirlerin kayıtları merkez dairelerinde de defterlere kaydedilmiştir. EV-HMH 518 bu kayıtların içerildiği bir defterdir. Bu defterde 1106/1694–95 ve 1107/1695–96 yıllarında II. Mehmet validesi Vâlide Sultân'ın İstanbul'daki vakfı ve Edirne'de Murâdiyye vakfının masrafları için bu vakıfların *mütevellî*lerine ödünç (ber-vech-i karz) olmak üzere teslim edilen paraların kayıtları bulunmaktadır. Ayrıca defter kayıtlarından Girid'te Sultân İbrâhîm vakfının camisinin tamiri ve Edirne'de II. Bâyezîd vakfının köprü tamiri masrafları için de merkezî hazinelerden bu vakıflara ödünç olarak gelir aktarıldığını görüyoruz. Daha önce değindiğim EV-HMH 236'da da vakıflara tamirat ve zarar gibi nedenlerle "zamm olunan" paraların kayıtları bulunmaktadır. Bu ifadeden vakıflara karşılıksız aktarılan bir gelir veya teslim alınmadan geri vakıflara bırakılan bir gelirin anlaşılabilirliğini sanıyorum.

Sonuç olarak, merkezî hazinelerden vakıflara, vakıflardan da merkeze gelir aktarımları olmaktadır. Merkez, vakıfların harcamaları ve tamirat masraflarına katkı olarak gelir aktarmıştır. Öyle ki Seyyid Gâzî vakfının *revgan* giderleri için düzenli olarak gelir tahsisatı yapılmıştır.

Diğer taraftan, bir çok *selâtin* vakfı muhasebe defterlerinde gördüğümüz gibi vakıflar da sene sonunda artan gelirlerinden hazineye teslimat yapmıştır. Ancak bunun ötesinde, *fermân-ı hümayûn* gereğince sefer masraflarını ve mali güçlük içindeki hazinenin ihtiyaçları için, vakıfların büyük miktarlarda gelirleri merkeze teslim etmek zorunda kaldıklarını da görüyoruz. Bu nokta, İmparatorluğun uzun ve masraflı seferler için gerekli mali kaynakları nasıl elde ettiği ile ilgili çalışmalarda da dikkate alınmalıdır (Finkel 1988).

Bu yazıda ele alınan defterlerde, bu gelir aktarımı vakıf çalışanlarının altı aylık maaşlarının merkeze çekilmesi biçiminde olmuştur. Bunun sonucu olarak vakıfların mali güçlüğe düşecekleri söylenemez ise de gerek çalışanlar açısından gerekse vakfın 'yeni-den-dağıtım' üstlenimi açısından bakıldığında, söz konusu teslimatlar ağır bir mali kriz ile aynı sonuçları vermektedir. Burada değinilen defterler üzerinde ileride yapılacak çalışmalar merkezî kalemler, daireler ve hazineler ile vakıflar arasındaki ilişkileri ortaya koymak bakımından da önemli bir katkı yapacaklardır.

9. Savaşların vakıflar üzerinde etkisi konusunda burada değinilen MM 1876 numaralı defterde Cedîd Vâlide Sultân Câmi'i vakfına ait kayıtda yer alan açıklamalar küçük bir örnek olabilir. Buna göre 20.400 guruşa iltizâma verilmekte olan bir *mukâta*'anın reayası kefare istilasından dolayı perakende ve perişan olmuşlardır ve bu nedenle söz konusu *mukâta*'aya kimse talep olmamakta ve *mukâta*'a "hâli" kalmaktadır.

10. MM 1381.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları ⁽¹¹⁾

MM 2769 (1012-13/1604)	MM 1874 (1100/1689)	MM 1881 (1105/1693-94)
MM 1381 (1006-10/1597-1601)	MM 1876 (1100/1689)	MM 3687 (1105/1693-94)
MM 6040 (1048-49/1639-40)	MM 1883 (1100/1689)	MM 7042 (1105/1693-94)
EV-HMH 236 (1091/1680)	MM 5917 (1100/1689)	EV-HMH 811 (1105/1693-94)
MM 4774 (1099/1688)	MM 14935 (1100/1689)	MM 5303 (1106/1694-95)
MM 1864 (1100/1689)	MM 18518 (1100/1689)	EV-HMH 518

- Agoston, G. (2005). *Guns for the Sultan; Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Akdağ, M. (1995a). *Türkiyenin İktisadi ve İçtimai Tarihi 2 (1453-1559)*. İstanbul: Cem Yay.
- ____ (1995b). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyanları*. İstanbul: Cem Yay.
- Aksan, V. (1999). "Ottoman War and Warfare 1453-1812". *War in the Early Modern World*. Ed. Jeremy Black. London: UCL Press. 147-175.
- Barkan, Ö. L. (1962-63). "İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23/1-2: 239-296.
- ____ (1964). "Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları". *Türk Tarih Belgeleri Dergisi* 1/2: 235-377.
- ____ (1971). "Süleymaniye Cami ve İmareti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993/994 (1585/1586)". *Vakıflar Dergisi* 9: 109-161.
- ____ (1975). "The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East". *International Journal of Middle East Studies* 6: 3-28.
- ____ (2000). "H. 933 – 934 (M. 1527 - 1528) Malî yılına ait bir bütçe örneği". *Osmanlı Devletinin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*. C. I. İstanbul: Eren Yay. 620-648.
- Barkey, K. (1994). *Bandits and Bureaucrats*. New York: Cornell University Press.
- Barnes, J. R. (1986). *An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire*. Leiden: E. J. Brill.
- Cezar, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*. İstanbul: Alan Yay.
- Çizakça, M. (1995). "Cash Waqfs of Bursa, 1555-1823". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 38/3: 314-354.
- Darling, L. (1996). *Revenue-Raising and Legitimacy; Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*. Leiden: E.J. Brill.
- ____ (1997). "Ottoman Fiscal Administration: Decline or Adaptation?". *The Journal of European Economic History* 26/1: 157-179.
- Suraiya, F. (1974). "Vakıf Administration in Sixteenth Century Konya, The Zaviye of Sadreddin-i Konevi". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* XVII/2: 145-172.
- ____ (1979). "Osmanlı Sultanlarının Hususî Şahıslar Tarafından Tesis Edilen Vakıflara Çeşitli Müdahaleleri". *I. Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 15-20 X. 1973*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü: 50-56.
- ____ (1981). "Seyyid Gazi Revisited: The Foundation as Seen Through Sixteenth and Seventeenth-Century Documents". *Turcica*: 90-121.
- Emecen, F. M. (2010). *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*. İstanbul: Timaş.
- Finkel, C. (1988). *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*. Wien: VWGÖ, Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes.
- ____ (1991). "The Cost of Ottoman Warfare and Defence". *Byzantinische Forschungen* XVI: 91-103.
- Gerber, H. (1982). "The Monetary System of the Ottoman Empire". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* XXV/Part III: 308-324.
- ____ (1983). "The Waqf Institution in Early Ottoman Edirne". *Asian and African Studies* 17: 29-45.
- ____ (1998). *Economy and Society in an Ottoman City: 1600-1700*. Jerusalem: The Hebrew University.
- McGowan, B. (1981a). *Economic Life in the Ottoman Empire; Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*. Cambridge: Cambridge University Press.

11. Tüm defterler İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde yer almaktadır. "Maliyeden Müdevver" tasnifi için MM, "Nezaret Öncesi Evkaf" tasnifi için EV-HMH kısaltması kullanılmaktadır.

- _____ (1981b). "The Study of Land and Agriculture in the Ottoman Provinces within the Context of an Expanding World Economy in the 17th and 18th Centuries". *International Journal of Turkish Studies* 2/1: 57-63.
- Grant, J. (1999). "Rethinking the Ottoman 'Decline': Military Technology Diffusion in the Ottoman Empire, Fifteenth to Eighteenth Centuries". *Journal of World History* 10/1: 179-201.
- Griswold, W. (1983). *The Great Anatolian Rebellion 1000-1020 / 1591-1611*. Berlin: Klaus Schwarz.
- Guilmartin, J. (1995). "The Military Revolution: Origins and First Tests Abroad". *The Military Revolution Debate*. Ed. Clifford J. Rogers. New York: Westview Press. 299-333.
- Hoexter, M. (2003). "Charity, the Poor, and Distribution of Alms in Ottoman Algiers". *Poverty and Charity in Middle Eastern Contexts*. Ed. M. Bonner et al. Albany: State University of New York Press. 145-162.
- Imber, C. (2002). *The Ottoman Empire, 1300-1650: the structure of power*. New York: Palgrave MacMillan.
- İnalçık, H. (1969). "Capital Formation in the Ottoman Empire". *Journal of Economic History* XXIX-1: 97-140.
- _____ (1970). "The Heyday and Decline of the Ottoman Empire". *The Cambridge History of Islam*. Vol. 1. The Central Islamic Lands. Ed. Peter Malcolm Holt et al. London: Cambridge University Press. 324-353.
- _____ (1978a). "The Ottoman Decline and Its Effects Upon the Reaya". *The Ottoman Empire: Conquest, Organization, and Economy*. London: Variorum Reprints XIII: 338-354.
- _____ (1978b). "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-Arms in the Middle East". *The Ottoman Empire: Conquest, Organization, and Economy*. London: Variorum Reprints XIV: 196-201.
- _____ (1985). "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700". *Studies in Ottoman Social and Economic History*. London: Variorum Reprints: 283-337.
- _____ *Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*. Eds. Halil İnalçık and Donald Quataert. New York: Cambridge University Press.
- _____ (1998). "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar". *Osmanlı Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*. Eds. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay. 17-35.
- Jennings, R. C. (1976). "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon, and Erzurum". *International Journal of Middle East Studies* VII: 21-57.
- _____ (1980). "Firearms, Bandits, and Gun-Control: some evidence on Ottoman policy towards firearms in the possession of reaya, from judicial records of Kayseri, 1600-1627". *Archivum Ottomanicum* VI: 339-358.
- Köç, A. (2009). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ümera Vakıfları ve Kentsel Gelişim: Mahmud Paşa Vakıfları ve Ankara Örneği". Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Köprülü, F. (1942). "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü". *Vakıflar Dergisi* 2: 1-35.
- Murphy, R. (1999). *Ottoman Warfare, 1500-1700*. London: UCL Press.
- Orbay, K. (2001). *The Financial Administration of an Imperial Waqf in an Age of Crisis: A Case Study of Bâyezîd II's Waqf in Amasya (1594-1657)*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- _____ (2005). "Vakıfların İktisadi Boyutu; Yeni Arşiv Kaynakları ve İktisadi Yaklaşımlar". 6. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi. 21-26 Kasım. Ankara.
- _____ (2007a). "Waqf Ta'âmhorân and Fodûlahorân Registers as Archival Sources of the 'Imârets'. *Imarets in the Ottoman Empire; Feeding People, Feeding Power*. Ed. Nina Ergin et al.. İstanbul: Eren Yay. 171-196.
- _____ (2007b). *Economic Development of the Imperial Waqfs; A Study in the Institutional and Local Economic History in the Transformation Period*. Ph.D. Thesis. Vienna: University of Vienna.
- Öz, M. (1999). *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Özel, O. (2004). "Population Changes in Ottoman Anatolia During the 16th and 17th Centuries: The 'Demographic Crisis' Reconsidered". *International Journal of Middle East Studies* 36: 181-205.
- _____ (2005). "Banditry, State and Economy: On the Financial Impact of the Celali Movement in Ottoman Anatolia". *The Proceedings of the IXth Congress of Economic and Social History of Turkey*, Dubrovnik 20-23 August 2001. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. 65-74.
- Pamuk, Ş. (1995). "The Monetary Crisis of the 17th Century". *Histoire Economique et Sociale de L'Empire Ottoman et de la Turquie (1326-1960)*. Actes du sixieme congres international tenu a Aix-en-Provence. Ed. Daniel Panzac. Paris: Peeters. 243-250.
- _____ (2000a). *A Monetary History of the Ottoman Empire*. New York: Cambridge University Press.
- _____ (2000b). *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1998*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yay.
- _____ (2001). "The Price Revolution in the Ottoman Empire Reconsidered". *International Journal of Middle East Studies* 33: 69-89.
- _____ (2004). "Prices in the Ottoman Empire, 1469-1914". *International Journal of Middle East Studies* 36: 451-68.
- Parker, G. (1988). *The Military Revolution, Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800*. New York: Cambridge University Press.
- Peri, O. (1992). "Waqf and Ottoman Welfare Policy". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* XXXV: 167-186.
- Roberts, M. (1995). "The Military Revolution, 1560-1660". *The Military Revolution Debate*. Ed. Clifford J. Rogers. New York: Westview Press. 13-35.
- Rogers, C. J. (1995). "The Military Revolution in History and Historiography". *The Military Revolution Debate*. Ed. Clifford J. Rogers. New York: Westview Press. 1-10.
- Sahillioglu, H. (1983). "The Role of International Monetary and Metal Movements in Ottoman Monetary History 1300-1750". *Precious Metals in the Later Medieval and Early Modern Worlds*. Ed. John F. Richards. Durham: Carolina Academic Press. 269-304.

- Shefer, M. (2003). "Charity and Hospitality". *Poverty and Charity in Middle Eastern Contexts*. Ed. Michael Bonner et al. Albany: State University of New York Press. 121-143.
- Singer, A. (2002). *Constructing Ottoman Beneficence, An Imperial Soup Kitchen in Jerusalem*. Albany: State University of New York Press.
- Sundhaussen, H. (1983). "Die Preisrevolution im Osmanischen Reich während der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts". *Südost-Forschungen* 42: 169-181.
- Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Dergah Yay.
- Tabakoğlu, A. (2006). "Osmanlı Devletinin İç Hazinesi". *Osmanlı Maliyesi, Kurumlar ve Bütçeler 1*. Ed. Mehmet Genç ve Erol Özvar. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Uluçay, Ç. M. (1944). *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*. İstanbul: Manisa Halkevi Yay.
- Yediyıldız, B. (1980). "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asırda Kültür Üzerindeki Etkileri". *Türkiyenin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*. Ed. Osman Okyar ve Halil İnalçık. Ankara: Meteksan Yay. 157-161.
- _____ (1984). "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu". *Vakıflar Dergisi* 18: 5-41.

